• ЗІБРАННЯ ТВОРІВ •

МІЛОРАД ПАВИЧ

ВНУТРІШНІЙ БІК ВІТРУ,

АБО

РОМАН ПРО ГЕРО І ЛЕАНДРА

Переклад із сербської Олени Концевич

Харків
«Фоліо»

ГЕРО

Внутрішній бік вітру — це той, що залишається сухим, коли вітер дме крізь дощ.

Один із дешевих пророків

I

«Жінка в першій частині свого життя народжує, а в другій убиває і ховає себе або своїх близьких. Питання в тому, коли починається ця друга частина».

З такими думками студентка хімії Геронея Букур розбила об власне чоло варене яйце і з'їла його. То були всі її запаси. Вона мала довжелезне волосся й, узуваючись, використовувала замість ложки для черевиків власну косу. Мешкала вона в найжпожваленішому місці Белграда, в орендованій кімнатці над кафаною[1] «Золота бочечка», і її холодильник був повний любовних романів та косметики. Вона була молода, ідучи по крамницях, жмакала купюри в руці, як хустинку, і мріяла лягти на воду десь опівдні й на півгодинки задрімати. Вона пам'ятала батькові руки, на яких, мов гнані вітром хвилі, розходилися зморшки, й уміла мовчати і в мажорі, і в мінорі. Її називали Геро; вона обожнювала паприку, її поцілунок був завжди пекучим на смак, а під білим халатом хімікині крилася пара вусатих грудей. Вона була настільки метка, що могла відкусити самій собі вухо,

[1] *Кафана* — термін, уживаний у Сербії на позначення типу місцевих бістро, де подають насамперед алкогольні напої та каву, а також легкі закуски й інші продукти харчування. — *Прим. ред.*

травила їжу одразу в роті та знала, що кожні кілька століть деякі жіночі імена змінюються на чоловічі, хоч решта залишаються незмінними.

Було, однак, щось, чого вона не могла вписати у свою чисту картину світу. Це були сни. Звідки в житті, настільки простому, що його вивчив як свої п'ять пальців, щовечора з'являється щось таке незрозуміле, як сон? Щось, що триває і після смерті?

«Сни реінкарнуються, — думала Геро, — часто це жіночі сни в тілі чоловіка і навпаки... Скількох людей я стрічаю уві сні останнім часом! Як ніколи досі! Я вже аж перенаселена!»

Зробивши такий висновок, Геро не роздумуючи купила інвентарну книгу у твердій палітурці й почала записувати свої сни за всіма правилами подвійної бухгалтерії. Вона твердо вирішила прояснити це діло. Занотовувала все, що являлося їй у снах: порцеляну, груші й будівлі, єдинорогів і коней, шпильки й кораблі, диких ослів і янголів, склянки й гілки перідексиона[1], сівши на які голуб стає вороном, кухонні стільці та єхидн, яких запліднюють через вуха, машини й рев пантери, яка своїм запахом непереборно вабила іншу дичину з її снів — усе те вона по порядку заносила до відповідних розділів, приписуючи кожному артикулу номер, ціну й дату запису в книзі. Особливо часто з'являлася в її

[1] *Перідексион* (*лат*. peridexion, від *гр*. «те, що охоплює / захищає») — казкове дерево із середньовічних бестіаріїв, що має солодкі плоди, які приваблюють голубів. Воно символізує захист Бога, тоді як дракон, який боїться дерева й чекає на землі, уособлює диявола. Птахи, що залишаються на дереві, перебувають у безпеці. — *Прим. ред.*

сновидіннях змія, яка не повинна перетинати тінь дерева. У таких випадках змія зазвичай піднімалася на дерево й удавала гілку, аж доки на неї не сідав птах. Тоді вона ставила йому запитання. Якщо птах не давав правильної відповіді, змія з'їдала його і Геро не знала — занотовувати це в один стовпчик чи у два. Другою частою темою сонника Геро був крихітний хлопчик. Батько дитини не їв нічого, крім м'яса, а матір — нічого, крім сочевиці; через батька дитина не їла нічого, крім м'яса, а через матір — нічого, крім сочевиці, а отже, уві сні Геро мусила померти від голоду.

«Очевидно, ми щодня долаємо величезні відстані в собі, а інші — у нас, — зазначила Геро на листках своєї інвентарної книги, — і цю подорож здійснюємо за допомогою стрімких внутрішніх рухів, здатних долати простір, який у реальному житті ми ніколи не подолали б. Цей внутрішній рух уві сні досконаліший за зовнішній, адже статика безпомилкова, вона є першодвигуном усього й охоплює у своїй нерухомості навіть рух». Але, думала вона далі, сон можна потрактувати і як тварину.

У дитинстві, вивчаючи з братом іноземні мови, Геро особливо ретельно записувала мовні форми, якими уві сні послуговувалася і вона сама, й інші. Це було щось на зразок граматики снів: лінгвістика сновидінь і лексикон слів для вжитку під час сну. Загалом словник Геро був схожий на так звані «собачі словники», які були в моді серед панянок наприкінці двадцятих років XX століття. Вони записували туди вислови, які розуміли їхні хорти, пуделі чи бультер'єри. Тож можна сказати, що у словнику Геро сон був твариною, яка не розмовляє мовою свого господаря, але здатна вивчити окремі

слова з мови яви Геро, так само як Геро почала поволі вивчати граматику мови тієї чудернацької тварини й дійшла висновку, що в мові снів є всі іменники, проте дієслова не мають усіх часів, як у реальності.

Однак сьогодні вранці їй було не до снів. Березень крав дні в лютого, трава на кріслах пахла, як жива, а вона червоним олівцем виправляла й оцінювала листівки, які писали їй французькою студенти з зимових канікул. Геро жила з того, що підучувала слабших учнів, але зараз був не сезон, її ікла пульсували, наче в кожному було по серцю, вона голодувала, як риба, і її ліве стегно обпікало праве, доки вона гортала газету. Там було таке:

Двічі на тиждень для занять із дітьми
потрібна вчителька французької мови.
Добрачина вулиця, 6/III.

Вона закрутила коси навколо вух і подалася на Добрачину вулицю номер шість, четвертий поверх, вхід із двору. Квартири тут мали по одному вікну, що виходило на сонячний бік, і по одному вікну, що визирало на підвітряний бік, а міль улітку заводилася навіть на собаках. Вона сперлася потилицею на кнопку дзвінка, дістала із сумочки виноградну мазь, намазала перевернутою коробочкою нижню губу, нею — верхню губу й натиснула головою на дзвінок. «Симонович», — прочитала вона на табличці й увійшла. Її впустив хлопчик років десяти; вона одразу зрозуміла, що це він буде її учнем, і подумала, ідучи за ним: «Дупа в нього високо починається, аж від поясу».

Подружжя Симонович посадовило її в триноге крісло й оголосило плату, яку вона щомісяця отримуватиме за репетиторство. Тисяча динарів за дитину звучала спокусливо, і вона погодилася. Геро сиділа, підперезана своїми косами, рахувала язиком зуби та спостерігала, як пан Симонович кліпає лівим оком щоразу, вимовляючи «р». Вони почекали, доки стемніє, а потім налили у три вузькі склянки міцного напою.

— Доброго здоров'я! — побажав господар і двічі моргнув лівим оком, ніби перелічуючи кісточки в язиці.

Геро відчула, що марнує час, і тут помітила дивну благальну усмішку на вустах своєї працедавиці. Усмішка тремтіла на її обличчі, мов маленьке перелякане звірятко.

«Мабуть, діти в них тупі, як іржавий серп, коли матір така!» — виснувала Геро й тут зачепила рукою склянку.

Кілька крапель упали їй на сукню. Вона глянула туди, де розпливлася пляма, і швидко попрощалася.

Ідучи, мала відчуття, що її нігті ростуть із карколомною швидкістю.

На Васиній вулиці вона купила два великі зошити й того ж вечора підготувала їх для своїх майбутніх учнів. Як її вчили в дитинстві, вона розділила кожну сторінку на дві частини вертикальною червоною лінією. У правий стовпчик належало записувати *теперішній час* і *минулі часи* французьких дієслів. Лівий стовпчик призначався для *майбутнього часу*, для *умовного способу* та для *дієприкметників*, які вказують на дію, одночасну з основною.

Надворі зимова вогкість змінювалася літньою, і в кімнатах будинків стояли торішні запахи, коли Геро

з якої починається слово Theotokos (Богородиця), у двері постукали. Леандр ще навіть не черкнув як слід пером, як до будинку Чигоричів увійшов найстарший із візників, зняв зі стіни Леандрову сантуру та зважив у руці. Вага інструмента, наповненого монетами, була достатньою рекомендацією для молодого музиканта. Візник упрохав батька Чигорича відпустити сина з ними до Царгорода як четвертого гравця. Леандр не вагаючись пристав, і таким чином його навчання грамоти закінчилось на першій літері, не встигнувши як слід початись. Тим часом старий візник, який прийшов по нього, і сам захворів, тож аби поповнити квартет сантуристів, довелося взяти в дорогу ще й Леандрового товариша, хлопця з герцеговинського кордону на ім'я Діомідій Субота.

Візники вирушили до царського міста старою царгородською дорогою з Белграда через Салоніки. Вони бачили Геллеспонт, пройшли через Сест і Абідос і повернулися за два роки, але дорогою через прикрий випадок загинув ще один із двох старих візників. Він наказав своєму верблюду стати на коліна, аби сховатись за ним і справити нужду; доки він мочився, верблюд ліг і розчавив його на смерть. Наступного року перед новою подорожжю до Царгорода, йому знайшли заміну, але в день від'їзду останній, четвертий старий сантурист так і не з'явився в каравані. Юнаки, які, як завжди, зібралися, щоб замінити візників у музикуванні, перезирнулися й усвідомили, що серед них не залишилось нікого зі старших, тож вони не змовляючись кинули свої інструменти й подалися в мандри вже не як музиканти, а як купці.

• ЗІБРАННЯ ТВОРІВ •

МІЛОРАД ПАВИЧ

ВНУТРІШНІЙ БІК ВІТРУ,

АБО

РОМАН ПРО ГЕРО І ЛЕАНДРА

Переклад із сербської Олени Концевич

Харків
«Фоліо»

ЛЕАНДР

Він був половиною чогось. Сильною, прекрасною та обдарованою половиною чогось, що, напевно, було сильнішим, більшим і прекраснішим за нього. Отже, він був чарівною половиною чогось величного й незбагненного. А вона — вона була довершеним цілим. Невеликим, несформованим, не дуже міцним і гармонійним цілим — але цілим.

I

— Будь-яке майбутнє має одну велику перевагу: воно ніколи не буває таким, яким ти його собі уявляєш, — казав батько Леандрові.

Тоді Леандр був не зовсім дозрілим юнаком, ще неписьменним, проте вже вродливим, і він ще не звався Леандром, як зватиметься пізніше, а мати вже заплела йому волосся, як голландське мереживо, щоб не треба було розчісуватися в дорозі. Проводжаючи його, батько сказав:

— У нього така довга, гарна шия, мов у лебедя; не дай Боже, загине.

І Леандр запам'ятав ці слова на все життя. У його родині Чигоричів усі, крім Леандрового батька, з покоління в покоління були будівниками, ковалями та бджолярами. Чигоричі осіли на Дунаю під Белградом, прийшовши з Герцеговини, з країв, де церковного співу навчали раніше, ніж азбуки, а тамтешні води текли у два

моря: з одного боку даху дощі стікали на захід, до Неретви й Адріатики, а з іншого — на схід, по Дрині, Саві і Дунаю до Чорного моря. З цілої родини лише батько Леандра і слухати не хотів про те, аби щось будувати.

— Коли я потрапляю у Відень чи Будиму, я одразу гублюся серед будинків, які ви, мов навіжені, зводите скрізь, де лише можна, і тільки коли дістаюся Дунаю, де щука найдурніша в лютому, знаю, де я і хто я.

Проте Чигоричі не знали, чим займається батько, хто він і з чого живе їхня родина. Сам він казав лише, що живуть вони з води і смерті, адже всі живуть завдяки смерті. Леандрів батько повертався додому пізно, мокрий від Дунаю чи Сави, і різницю завжди було помітно, бо кожна річка пахне по-своєму. І завжди десь опівночі, усе ще мокрий, він чхав разів із десять, наче рахував.

Леандра, який у дитинстві ще мав імена Радача й Мілько, змалку навчали на прикладі діда й дядьків, що він мусить продовжити будівничу справу їхньої родини. Він був вправним різьбярем по дереву й мармуру; допомагав закопувати ікони[1], а ще мав вроджений талант легко та швидко прикрашати розписом вулики й умів зловити бджолиний рій. Коли іще в Герцеговині під час літнього посту треба було йти по рибу на річку,

---

[1] У сербській народній традиції закопування ікон було способом захисту від осквернення під час *османського іга*. Коли турки наближалися до селища, селяни закопували ікони, хрести та дзвони в лісах або полях. Це породило численні легенди про «ікони, що з'явилися самі» (чудотворне обретіння) через десятиліття чи навіть століття. Також у Сербії досі є звичай закладати невелику ікону святого покровителя (*Слава*) у фундамент нової оселі. Це вважається «жертвою» для освячення місця й захисту домівки від нещасть. — *Прим. ред.*

на відстань у двадцять пострілів рушниці, то посилали саме Леандра, бо тільки він умів наловити риби, начинити її кропивою і принести додому, перш ніж вона засмерділася. Згодом, під час однієї зі своїх мандрівок, він побачив і назавжди запам'ятав, як у спомин про деспота Джордже Бранковича хліб, замішаний на дунайській воді й освячений у смедеревському храмі Пресвятої Богородиці, вершники везли, передаючи з рук у руки, аж на Авалу. Це робили так швидко, що хліб доходив з Дунаю до деспотового столу на горі ще теплим, і там його ламали й роздавали із сіллю, добутою під Жрновом.

— Усі ми будівники, — зазвичай казав за вечерею Леандрові дід Чигорич, — але мармур для будівництва у нас незвичайний: це години, дні й роки, а сон і вино — то цемент. Ми всі будівничі часу, ми женемося за тінями та збираємо воду в пупа; кожен зводить свій дім із годин, кожен ліпить із часу свій вулик і збирає свій мед, і час ми носимо в міхах для роздування вогню. Як у гамані перемішані дукати й мідь, немов білі й чорні вівці, так змішаний наш білий і чорний мармур для будівництва. І непросто тому, у кого мідь в гамані ковтає золото, а ночі поглинають дні. Бо будуватиме він у негоду й незгоду...

Леандр, слухаючи це, завжди думав не про завтра, а про післязавтра, і з подивом помічав, що батько з'їдає одну ложку квасолі, доки він, Леандр, з'їдає аж три. У їхній родині було завчасно пораховано, скільки ложок квасолі припадає на людину, і ніхто ніколи не брав більше, ніж йому призначено; тільки Леандер їв утричі швидше за всіх. Поволі він помітив, що одні тварини їдять і рухаються швидше за інших, і почав розрізняти

в навколишньому світі два різні ритми життя, дві нерівномірні пульсації крові істот і соків рослин, два різновиди, ув'язнені у днях і ночах, які тривають однаково для всіх, і таким чином одні мають їх нестачу, а інші — надмір. Мимоволі Леандр почав відчувати нетерпимість до людей, тварин або рослин, чия пульсація була відмінною від його. Слухаючи птахів, він вирізняв тих, які мали його ритм співу. Одного ранку, чекаючи, доки батько нап'ється води, і рахуючи його ковтки, він відчув, що настав час покинути батьківський дім. Він раптом зрозумів, що батько вже вклав у нього та його братів стільки любові й умінь, що цього вистачить, аби обігрівати й годувати його до кінця днів, і немає сенсу накопичувати любов, адже очевидно, що вона сягнула б часів, коли самого Леандра (предмета й споживача цієї любові) уже не буде серед живих, тож батьківська любов піде нанівець, перевищивши власну мету.

Від'їзд Леандра мав такий вигляд. Він умів грати на сантурі[1], і часто на свята люди, задоволені його грою, кидали в інструмент мідяки. Тоді на Савській пристані жили чотири старі купці-візники, які славилися грою на сантурі. Бувало, що котрийсь із них дорогою хворів і для гри у квартеті бракувало четвертого. Одного ранку, якраз коли батько Чигорич вирішив підучити сина грамоти й саме показав йому першу літеру, грець-

[1] *Сантур*, або *сантура* — струнно-ударний музичний інструмент, що поєднує в собі риси цимбал та арфи. Поширений в Ірані, Азербайджані, Туреччині, Індії та інших країнах Сходу. Вважається одним із найдавніших інструментів, витоки якого сягають Месопотамії (близько 1600 р. до н.е.). За легендами, його винахід пов'язують із біблійним царем Давидом. Є прабатьком багатьох азійських та європейських музичних інструментів. — *Прим. ред.*

ку Θ, з якої починається слово Theotokos (Богородиця), у двері постукали. Леандр ще навіть не черкнув як слід пером, як до будинку Чигоричів увійшов найстарший із візників, зняв зі стіни Леандрову сантуру та зважив у руці. Вага інструмента, наповненого монетами, була достатньою рекомендацією для молодого музиканта. Візник упрохав батька Чигорича відпустити сина з ними до Царгорода як четвертого гравця. Леандр не вагаючись пристав, і таким чином його навчання грамоти закінчилось на першій літері, не встигнувши як слід початись. Тим часом старий візник, який прийшов по нього, і сам захворів, тож аби поповнити квартет сантуристів, довелося взяти в дорогу ще й Леандрового товариша, хлопця з герцеговинського кордону на ім'я Діомідій Субота.

Візники вирушили до царського міста старою царгородською дорогою з Белграда через Салоніки. Вони бачили Геллеспонт, пройшли через Сест і Абідос і повернулися за два роки, але дорогою через прикрий випадок загинув ще один із двох старих візників. Він наказав своєму верблюду стати на коліна, аби сховатись за ним і справити нужду; доки він мочився, верблюд ліг і розчавив його на смерть. Наступного року перед новою подорожжю до Царгорода, йому знайшли заміну, але в день від'їзду останній, четвертий старий сантурист так і не з'явився в каравані. Юнаки, які, як завжди, зібралися, щоб замінити візників у музикуванні, перезирнулися й усвідомили, що серед них не залишилось нікого зі старших, тож вони не змовляючись кинули свої інструменти й подалися в мандри вже не як музиканти, а як купці.